

ANIQ VA TABIIY FANLAR

SOLIQ MA'MURIYATCHILIGI SAMARADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI

Bahodir ISROILOV,

ISFT professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Boburshoh IBRAGIMOV,

ISFT dotsenti, PhD

Annotation

the optimal organization of tax administration is a factor in the development of entrepreneurship and the sustainable formation of budget revenues. The full implementation of a balanced tax policy depends on the correct and efficient organization of tax administration.

Keywords

economic reform, state budget, budget revenue, tax, fiscal policy, tax administration, tax control.

Аннотация

оптимальная организация налогового администрирования является фактором развития предпринимательства и устойчивому формированию доходов бюджета. Полноценная реализация взвешенной налоговой политики зависит от правильной и эффективной организации налогового администрирования.

Ключевые слова

экономическая реформа, государственный бюджет, доходы бюджета, налог, фискальная политика, налоговое администрирование, налоговый контроль.

Annotatsiya

soliq ma'muriyatchiligini oqilona tashkil etish tadbirkorlikni rivojlantirish hamda budget daromadlarini barqaror shakllantirish uchun xizmat qiladigan omillardan hisoblanadi. Chunki oqilona soliq siyosatining ijrosi to'liq ta'minlanishi, soliq ma'muriyatchiligini to'g'ri va samarali tashkil etishga bog'liqdir.

Kalit so'zlar

iqtisodiy islohot, davlat budjeti, budget daromadi, soliq, fiskal siyosat, soliq ma'muriyatchiligi, soliq nazorati.

Kirish

Jahon tajribasidan tadbirkorlik subyektlarining erkin faoliyatini ta'minlash, ular faoliyatiga davlat organlari aralashuvini tubdan qisqartirish, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, profilaktik tadbirlar samaradorligini oshirish, davlat budget-soliq siyosatining muhim va ustuvor vazifasi hisoblanishi ma'lum. Shuningdek, davlat soliq siyosati va tizimining oqilona shakllanishi mamlakatda tadbirkorlik faoliyati rivojlanishi hisobiga aholi bandligini ta'minlash hamda xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun ham qulay shart-sharoitlar yaratishni ta'minlaydi.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarda globallashuv sharoitida "daromadi o'rtachadan yuqori bo'lgan davlatlar" qatoriga kirishi hamda "davlat budjeti taqchilligini qisqartirish va 2023-yildan yalpi ichki mahsulotga nisbatan uning 3 foizdan oshib ketmasligini ta'minlash" mamlakatning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan taraqqiyot strategiyasidagi maqsadlardan biridir [1].

Muqaddam amalga oshirilgan tadqiqotlarimiz natijalari to'g'risida chop etilgan ishlarda mamlakatimiz iqtisodiyotini isloh qilish samarasi va uni yanada oshirish to'g'risidagi taklif hamda tavsiyalarimizni va munosabatlarimizni bayon etganmiz [2.7].

Tadqiqot metodologiyasi

Mavzuga oid tadqiqotlarni olib borish va natijalarni asoslash maqsadida mantiqiy fikrlash, analiz, sintez, taqqoslash va guruhlash kabi usullardan foydalanilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Soliq nazorati va ma'muriyatchiligi masalalari bo'yicha P.A. Aletkin, S.V. Barulin, V.A. Brizgalin, V.G. Getman, V.O. Vrublyovskaya, Y.Y. Grachyova, A.V. Demin, D.B. Dmitriyeva, Y.A. Yermakova, Y.Y. Jidkova, A.S. Jurayev, M.V. Milnik, M.V. Romanovskiy, V.V. Stepanenko, T.S. Malikov, N.H. Haydarov, Sh.Toshmatov, Q. Yaxyoyev, E.Gadoyev, F.Mirzayev, A.Malikov kabi olimlar tadqiqotlari mavjud bo'lib, ular ushbu masalada o'z qarashlarini bildirgan.

Masalan, A.V. Demin "soliq ma'muriyatchiligining ma'muriy buyruqbozlikka asoslangan majburiy nazorat tizimidan mijozlarga yo'naltirilgan xizmat tamoyiliga asoslangan "o'zaro hamkorlik" modeliga o'tish talabi, nizolarni sudgacha hal qilish, o'zaro ishonch va o'zaro manfaatli boshqarishga xizmat qiladi", degan fikrni bildirgan [8].

Rossiya Federatsiyasi soliq ma'muriyatchiligi tizimi tahlili asosida T.Y. Totikova jaryonlar sodir bo'lgandan so'ng huquqbuzarliklarni aniqlash va soliq sanksiyalarini qo'llashga qaratilgan nazorat shaklidagi repressiv xususiyatga ega", degan fikrni bildirgan [9].

Buyuk Britaniyada soliq ma'muriyatchiligi adolatlilik, o'zaro hamkorlik va tushunarlilik tamoyillari bilan birga soliq to'lovchilarga xizmat ko'rsatish sifati tamoyiliga ham asoslanadi [10]. G'aznachilik organi Buyuk Britaniyada soliq munosabatlarini nazorat qiluvchi va tartibga soluvchi hamda mamlakatning umumiy iqtisodiy strategiyasini ishlab chiquvchi organ hisoblanadi.

Masalan, Fransiya, AQSh, Shvetsiyada soliq to'lovchi soliq organlaridan rejalashtirilgan bitim bo'yicha yuzaga kelishi mumkin bo'lgan soliq oqibatlari bo'yicha dastlabki xulosa so'rash huquqiga ega. Shvetsiyada soliq oqibatlari to'g'risidagi dastlabki xulosa berish, maxsus soliq huquqi komissiyasi tomonidan beriladi.

Soliqlar mamlakat budjeti daromad qismini shakllantirishga xizmat qilishi bilan birga davlatning iqtisodiyotni tartibga solish mexanizmi ham hisoblanadi. Davlat soliq mexanizmi yordamida tadbirkorlik subyektlarining bir qismini o'z daromadiga aylantiradi.

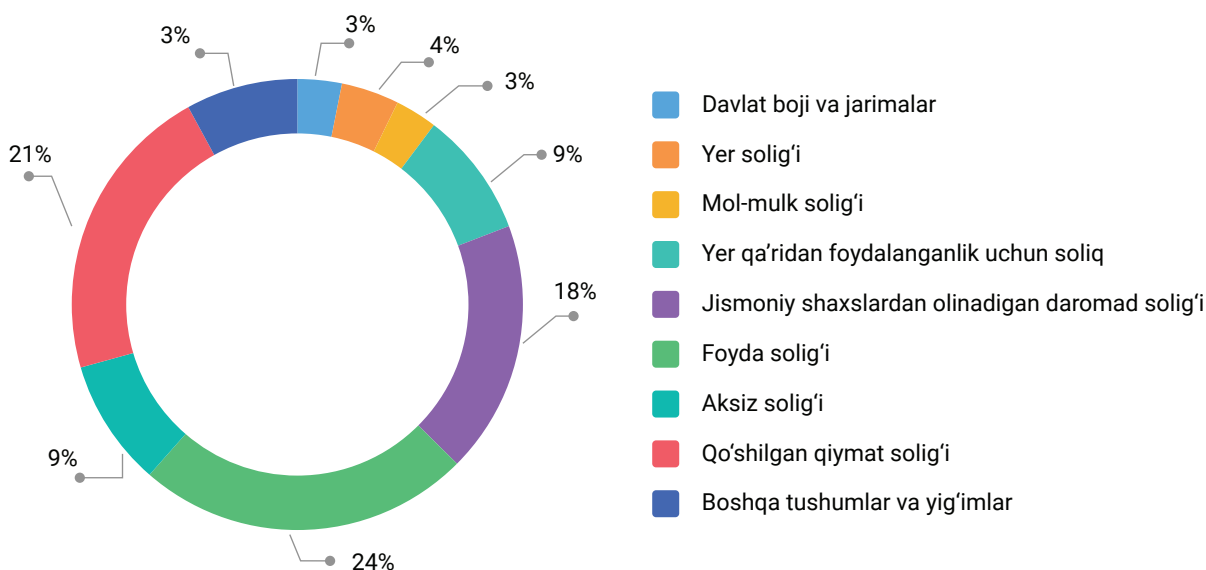
Soliq to'lovchilarga imtiyoz va preferensiyalar berishga oid soliq yukini optimallashtirishga qaratilgan soliq siyosati orqali iqtisodiyot rivojlanishi ta'minlanadi. Tadbirkorlik subyektlarining erkin faoliyatini ta'minlash, ular faoliyatiga davlat organlari aralashuvini tubdan qisqartirish, huquqbuzarliklarning barvaqt oldini olish, profilaktik tadbirlar samaradorligini oshirish iqtisodiyotni rivojlantirish sohasidagi davlat siyosatining muhim ustuvor vazifasi hisoblanadi.

Yevropa ittifoqi mamlakatlari ham budjet daromadlari barqarorligini ta'minlash va soliqlarni to'lashdan bo'yin tovlash holatlarining oldini olish maqsadida soliq qonunchiligini takomillashtirish choralari qo'llamoqda. Tadqiqotlar natijasidagi hisob-kitoblar Yevropa ittifoqi budjetiga har yili soliq to'lovchilar tomonidan turli sxema va choralarni qo'llash evaziga, 1 trln yevro miqdorida soliq tushumlaridan mahrum bo'lganligini ko'rsatgan [11].

O'zbekiston soliq siyosatining o'ziga xos xususiyatidan biri, mustaqillikning dastlabki yillarida soliqning fiskal funksiyasiga asosiy e'tiborni qaratib, budjet daromadini shakllantirish tartiblari ishlab chiqilgan davrdan boshlab soliq imtiyozlari orqali iqtisodiy faollikni oshirishga erishilgani hisoblanadi. Shu maqsadda mamlakatimizda iqtisodiy o'sishning barqarorligi ta'minlangandan so'ng, soliq stavkalari kamayib borish tendensiyasiga ega bo'ldi. Soliq ma'muriyatchiligi tizimida islohotlar ma'muriy bosim tamoyilidan voz kechish va soliq to'lovchilar bilan o'zaro hamkorlikni kuchaytirish tamoyiliga qaratildi.

Mamlakatimizda soliq to'lovchilarni qo'llab-quvvatlash va soliq yukini optimallashtirish

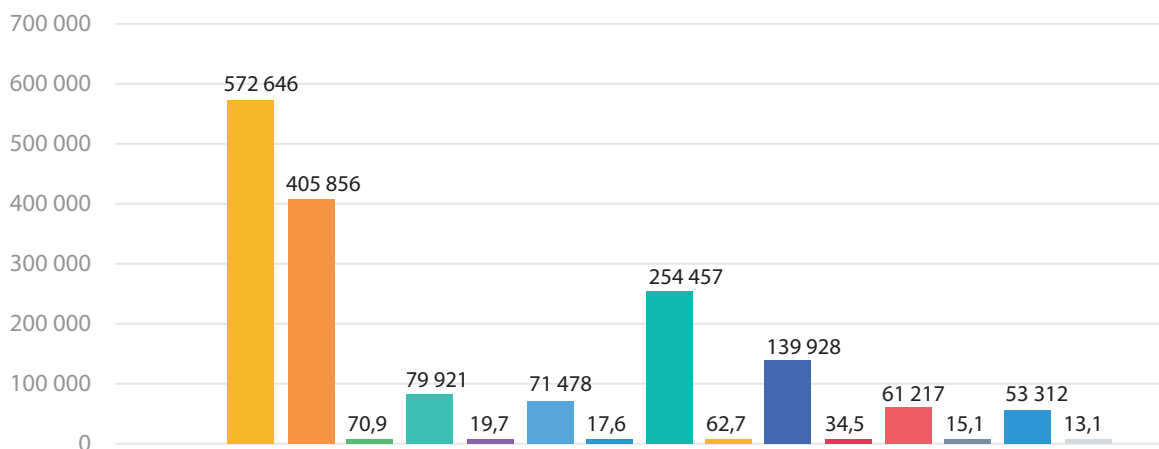
tirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida yalpi ichki mahsulot va soliq to'lovchilar sonining doimiy ravishda o'sishi kuzatilmoqda. Natijada budjetga tushadigan soliq tushumlari miqdori ham ijobiy o'zgarimoqda (1-rasm).

1-rasm. 2023-yil 9-oyida budjetga tushumlarning soliq turlari kesimi bo'yicha tushumlar ulushi (soliq.uz sayti ma'lumotlari asosida tayyorlandi)

Ammo iqtisodiyotdagi ijobiy o'zgarishlar bilan birga salbiy holatlarni ham kuzatishimiz mumkin. Mamlakatimizda makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash bo'yicha ustuvor vazifalar muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilishida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan "O'zbekistonda yashirin iqtisodiyotdan davlat budjetiga 30 trln so'm, yalpi ichki mahsulotga 135 trln so'm zarar yetkazilgan. Deyarli 11 mingta korxonada (41 foiz) hisobotlarida faqat 1 kishini ishchi sifatida ko'rsatgan. Yashirin iqtisodiyot to'g'ri ishlayotgan tadbirkorlarga katta to'siq" ekanligi ta'kidlandi [12].

Soliq ma'muriyatchiligida o'zaro hamkorlik tamoyili afzalliklari rivojlangan davlatlar tajribasidan ma'lum. Lekin fiskal maqsadlar davlat organlarini ko'pchilik hollarda davlat manfaati ustunligiga e'tibor qaratishga undaydi. Buning salbiy oqibatlari soliq bazasini yashirish va yashirin iqtisodiyot darajasi oshishida namoyon bo'ladi. Natijada soliq to'lovchilar uzoq muddat faoliyat yuritishdan manfaatdor bo'lmaydi. Qisqa muddat faoliyat yuritish va boqimonda qarzlarni korxonani bankrot qilish evaziga hisobdan chiqarish holatlari ko'payadi. Bu salbiy oqibatlar natijasida soliq to'lovchilarning yashovchanlik darajasi past bo'ladi (2-rasm).

2-rasm. Soliq to'lovchi yuridik shaxslarning yillar kesimi bo'yicha yashovchanlik darajasi 2023-yil 1-yanvar holatiga (soliq.uz sayti ma'lumotlari asosida tayyorlandi)

Davlat budjetining barqarorligi soliqlarning to'g'ri hisoblab chiqilishi, to'liq va o'z vaqtida to'lanishi bilan o'zaro bog'liqdir. Soliq qonunchiligi ijrosini to'liq ta'minlash soliq to'lovchilar faoliyatini nazorat qilish usullarini belgilashni taqozo etadi.

Soliq nazorati – soliq to'lovchilar, soliq solish obyektlari va soliq solish bilan bog'liq obyektlarini hisobga olish hamda soliq to'g'risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini davlat tomonidan nazorat qilish tizimidir. Soliq nazorati barcha davlatlarga xos nazorat bo'lib, uni o'tkazadigan organlar, nazorat shakllari va o'tkazish tartiblari har bir davlatning qonunchiligi bilan belgilab qo'yiladi. Mamlakatimizda soliq qonunchiligiga rioya etilishini nazorat qilish soliq xizmati organlari tomonidan "Davlat soliq xizmati to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuni, Soliq Kodeksi va boshqa me'yoriy hamda qonun hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida vakolatli organlar tomonidan amalga oshiriladigan soliq nazorati tadbirlari shakllari quyidagilardan iborat:

- soliq to'lovchilarni hisobga olish;
- soliq solish obyektlari va soliq solish bilan bog'liq obyektlarni hisobga olish;
- budjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga tushayotgan tushumlarni hisobga olish;
- kameral nazorat;
- naqd pul tushumlari kelib tushishining xronometraji;
- soliq tekshiruvlari;
- fiskal xotirali nazorat-kassa mashinalarini qo'llash;
- aksiz to'lanadigan ayrim turdagi tovarlarni markalash, shuningdek, ayrim korxonalarda moliya inspektori lavozimini joriy etish;
- davlat daromadiga qaratilgan mol-mulkni realizatsiya qilishdan tushadigan pul mab-

lag'lari davlat daromadiga o'z vaqtida va to'liq tushishini nazorat qilish;

- bojxona chegarasidan olib o'tilishi munosabati bilan to'lanishi lozim bo'lgan soliqlar va yig'implarni undirish bo'yicha soliq nazorati.

Soliq xizmati organlari vakolatiga tegishli soliqlar bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solish vazifalarini bajarish yuklatilgan. Shu sababli hisoblash hamda undirish vakolati boshqa organlarga yuklatilgan soliq va yig'implar bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solishga doir boshqa qonun hujjatlari me'yorlari qo'llaniladi. Masalan, import qilingan mahsulotlar uchun bojxona organlari tomonidan hisoblanadigan va undiriladigan qo'shilgan qiymat, aksiz soliqlari, sudlar va notarial idoralar tomonidan undiriladigan davlat bojlarini to'g'ri hisoblash va undirish bilan bog'liq munosabatlar nazorati boshqa qonun hujjatlarida belgilangan me'yorlar asosida amalga oshiriladi.

Budjetga va davlat maqsadli jamg'armalariga tushayotgan tushumlarni hisobga olishga oid nazorat ishlari, budjet va maqsadli jamg'armalarga soliqlar hamda boshqa yig'implar tushumini har bir to'lovchi va soliq turi bo'yicha nazorat qilish hamda ular yuzasidan qarzdorliklar hisobini yuritish maqsadida amalga oshiriladi.

Belgilangan soliq va yig'implar tushumlari respublika yoki mahalliy budjet daromadiga kiritiladi. Shuning uchun budjetga to'langan soliqlar hisobi ham O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (Iqtisodiyot va moliya vazirligi) tomonidan tasdiqlanadigan budjet daromadlari klassifikatsiyasiga muvofiq belgilangan bo'lim va moddalarga kiritilishini ta'minlanishi zarur.

Davlat maqsadli jamg'armalariga to'lanadigan to'lovlar esa qaysi jamg'armaga to'lanishiga ko'ra alohida-alohida hisobga olinadi va har bir jamg'arma bo'yicha tushumlar miqdori hamda ularni belgilangan muddatlarda to'lash, qarzdorliklarni undirish chora-tadbirlari nazorat qilib boriladi.

Budjetga soliq to'lovchilar tomonidan to'langan soliqlar va yig'implarni hisobga olishga oid nazorat ishlari soliq xizmati organi tomonidan har bir soliq va yig'im turi bo'yicha alohida hisob kartochkalarini yuritish asosida amalga oshiriladi.

Soliq nazoratining bir turi kameral tekshiruv hisoblanib, ushbu tekshiruv soliq to'lovchi ish faoliyatiga aralashmasdan soliq xizmati organlari va boshqa idoralarda mavjud moliyaviy, soliq va statistik hisobotlar hamda ma'lumotlar asosida budjetga soliq va yig'implarni to'g'ri hisoblanishini aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Rossiya Federatsiyasi Soliq Kodeksida belgilangan soliq nazorati turlaridan biri kameral tekshiruv hisoblanib, unga "Kameral tekshiruv – soliq to'lovchi tomonidan topshirilgan soliq deklaratsiyalari va hujjatlar hamda soliq organlarida mavjud hujjatlar asosida soliq va yig'implar to'g'risidagi qonunchilik ijrosini tekshirishdir", deb ta'rif berilgan [7, 88-modda].

O'zbekiston Respublikasi yangi tahrirdagi Soliq Kodeksiga muvofiq "Kameral soliq tekshiruvi – soliq to'lovchi (soliq agenti) tomonidan taqdim etilgan soliq hisobotini, moli-

yaviy hisobotni, shuningdek, soliq to'lovchining faoliyati to'g'risida soliq organida mavjud bo'lgan boshqa hujjatlar hamda ma'lumotlarni tahlil qilish asosida soliq organi tomonidan soliq qonunchiligi ijrosini nazorat qilishdir" [SK 138-modda].

Kameral soliq tekshiruvini o'tkazish tartibi, qonun osti hujjatlari bilan belgilangan tartibda amalga oshiriladi. Soliq organlari tomonidan kameral soliq tekshiruvini o'tkazishda quyidagi masalalar o'rganilishi mumkin:

- soliq hisobotlarining to'g'ri va qonunchilik talablari asosida to'ldirilganligi;
- soliq bazasi, summasi, imtiyozlar va stavkalarining to'g'ri hisoblanishi hamda qo'llanishi;
- hisoblangan soliq va yig'implarning budjetga to'langanligi;
- alohida hisob raqam asosida realizatsiya qilinadigan tovarlar uchun naqd pullar tushumi to'liq inkassatsiya qilinganligi.

Kameral soliq tekshiruvi natijasi bo'yicha belgilangan tartibda dalolatnoma yoki ma'lumotnoma tuziladi.

Kameral soliq tekshiruvi natijasida aniqlangan holatlar bo'yicha soliq to'lovchi o'z hisobotlariga tegishli o'zgartirishlar kiritmagan taqdirda, soliq to'lovchi faoliyati bo'yicha soliq auditi tayinlanishi mumkin.

Tadqiqotlarimiz natijalariga asoslanib, soliq ma'muriyatchiligi samaradorligini oshirish va soliq undirish xarajatlarini kamaytirish maqsadida:

- soliq nazorati tizimini to'liq raqamlashtirish;
- soliq hisobotlarini soliq organlari ma'lumotlari asosida shakllantirish;
- soliq hisobotlarini shakllantirishda statistik hisobotlar ma'lumotlarini inobatga olishni qonunchilik me'yorlariga kiritish taklif etiladi.

Ushbu tartiblarning amaliyotga kiritilishi :

- soliq nazorati adolatliligini ta'minlash;
- soliq qonunchiligi ijrosini amalga oshirish sifatini oshirish;
- budjetga qo'shimcha hisoblangan daromadlarni to'liq undirish;
- soliq organlari va soliq to'lovchilar o'zaro hamkorligi darajasini oshirish uchun xizmat qiladi, deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

---

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli farmoni. lex.uz saytidan.
2. Ibragimov B.B. Soliq ma'muriyatchiligi: muammo va yechimlar. T.: Noshirlik yog'dusi, 2022. – 226 b.
3. Исроилов Б.И., Ибрагимов Б.Б., Ахмедов З. Влияния теневой экономики на эко-

- номическую безопасность страны / Теневая экономика, 2021. – Том 5. – № 4. DOI: 10.18334/тек.5.4.113690.
4. Isroilov B.I., Ibragimov B.B. Iqtisodiy xavfsizlik darajasini baholovchi ko'rsatkichlarni aniqlash masalalari // O'zbekiston milliy axborot agentligi – O'zA Ilm-fan bo'limi (Elektron jurnal). 2021, oktabr.
  5. Ibragimov B.B. Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida soliq majburiyatini belgilashni takomillashtirish // Servis, 2021. – №3. – 151-154 b.
  6. Ibragimov B.B. Soliqlar hisobining soliq ma'murchiligini tashkil etishdagi roli // Servis, 2022. – №2. – 170-174 b.
  7. Ibragimov B.B. Soliq ma'muriyatchiligi va uni davlat tomonidan tartibga solishning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati // O'zbekiston qishloq va suv xo'jaligi jurnali, 2022. Maxsus son. – 93-94 b.
  8. Демин А.В. Повышение налоговой культуры – важнейший компонент перехода к «партнёрской» модели налогового администрирования / А. В. Демин // Материалы ВИИИ Международной научно-практической конференции «Актуальные направления научных исследований: от теории к практике». Том 2. – Чебоксары: СНС «Интерактив плюс», 2016. – № 2 (8). – С.271–275.
  9. Тотикова Т.Е. Модернизация систем налогового администрирования в зарубежных странах: анализ основных тенденций // Изв. Сарат. ун-та. Нов. сер. Сер. Экономика. Управление. Право. 2016. Т. 16, вып. 4. DOI: 10.18500/1994-2540-2016-16-4-445-448.
  10. Линовичкий Ю.А. Практика налогового контроля в зарубежных странах // Налоги и налогообложение. 2009. № 11. С. 40 –44.
  11. OECD (2013) Tax Administration 2013. Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. OECD Publishing. URL: http://www.oecd-ilibrary.org/taxation/tax-administration-2013_9789264200814-en.
  12. Mirziyoyev Sh.M. Makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash bo'yicha ustuvor vazifalar muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilishdagi ma'ruzasi / Xalq so'zi. 2024-yil 17-yanvar.